

JAMES JARDINE

Kirjallinen pohdinta, moraalinen toimijuus ja sosialismi

Haastattelussa Lea Ypi

Filosofi Lea Ypin (s. 1979) mukaan vallitsevaa pessimismii ja poliittista alennustilaa vastaan kamppailu edellyttää vapauden ytimessä olevan moraalisen toimijuutemme tunnistamista. London School of Economicsin politiikan teorian professori on hionut näkemystä poliittisista ihanteista ja hankkeista, joita yhteiskuntiemme muuttaminen todella oikeudenmukaisiksi, demokraattisiksi ja vapaiksi vaatisi. Tuottelias kirjoittaja on tutkimuksissaan tarttunut aikamme poliittisessa keskustelussa ajoittain pinnalle nousseisiin teemoihin, mutta hänen käsittelytapaansa on poikennut huomattavasti hallitsevasta ideologisesta kehystyksestä. Ypin argumentin mukaan (uus)kolonialismin, maahanmuuttajien kaltoinkohtelun ja kansallispopulismin kaltaisten ilmiöiden juuret ovat syvällä kapitalistismin instituutioissa, talousjärjestelmissä ja valtasuhteissa, ja hän on puolustanut demokraattista ja kosmopoliittista sosialistisen politiikan muotoa omaperäisesti. Tämä puoli Ypin ajattelusta kytkeytyy filosofisesti Immanuel Kantiin, Karl Marxiin ja Rosa Luxemburgiin, joiden tutkimukseen hän on antanut tärkeän panoksensa. Viimeistään 28 kielelle jo käännetty filosofinen muistelmateos *Free. Coming of Age at the End of History* (2021) nosti Ypin maailman johtavien intellektuellien joukkoon. Otsikolla *Vapaa* suomennetussa kasvukertomuksessa Ypi muistelee lapsuuttaan Albaniassa 1980–90-luvuilla, jolloin maa siirtyi nopeasti autoritaarisesta sosialismista markkinaliberalismiin¹. Kuten Ypi haastattelussa selittää, teoksen kaunokirjallinen lähestymistapa sallii filosofisten ja poliittisten teemojen nostamisen keskusteluun selviönä pidettyjä oletuksia kaihtaen. Samalla se kutsuu lukijaa puntaroimaan omia kokemuksiaan ja syvimpiä sitoumuksiaan.

Pidin kirjaasi *Vapaa. Kuinka kasvoin aikuiseksi maailman luhistuessa* hyvin merkittävänä teoksena. Se nivoo saumattomasti yhteen liikuttavat, hämmästyttävät ja lumoavat lapsuutesi muistelmat sekä historiallisesti juurtuneet filosofiset pohdinnat ihmisen vapaudesta ja historiasta suhteessa yhteiskunnallisiin ja poliittisiin järjestelmiin, kuten sosialismiin, kapitalismiin, liberalismiin ja demokratiaan. Voisitko aluksi kertoa hieman siitä, kuinka eri ihmiset, joista *Vapaassa* kirjoitat, mieltävät ja yrittävät toteuttaa erilaisia vapauskäsitteitä? Miksi pidit lapsuusaikojesi muistelmia hedelmällisenä tapana tutkailla näitä erilaisia käsitteitä?

Aloitanpa jälkimmäisestä kysymyksestä, koska se on metodologisempi. Kirja sai alkunsa filosofisena teoksena liberaalin ja sosialistisen tradition erilaisista vapauskäsitteistä. Se sai henkilökohtaisemman muodon vasta kirjoittamisprosessissa, osittain siksi, että kirjaa ei ollut tarkoitettu akateemiseksi julkaisuksi vaan laajemmalle yleisölle, enkä halunnut kirjoittaa ylhäältä alaspäin, ikään

kuin olisin vain pitämässä luentoa erilaisista vapauskäsitteistä. Niinpä oli kirjoitettava hiukan avoimemmassa ja mukautuvaisemmassa muodossa, jossa kirjailijan oli nähdäkseen astuttava syrjemmälle salliakseen ajatusten kehittyä ja annettava lukijoiden omaksua ajatukset henkilöhahmojen, juonen ja muiden kirjallisten tekniikoiden välityksellä. Olen jo hyvin varhain ollut kiinnostunut kirjallisuudesta, joka toimii juuri näin, kuten Tolstoista ja Dostojevskista: romaaneista, jotka välittävät aikakauden hengen ja herättävät suuria filosofisia kysymyksiä mutta eivät opettajamaiseen sävyyn. Minun tapauksessani paras tapa puhua vapaudesta oli antaa erilaisten siihen liittyvien käsitteiden kehittyä eri henkilöhahmoissa, niin että jokainen niistä ilmentää tietynlaista tapaa ymmärtää, mitä vapaus on, ja myös kytkee sen tiettyihin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Sattui vain niin, että olin tuntenut nämä hahmot ja kasvanut heidän kanssaan – mutta osittain ne olivat myös ideoita palveleva filosofinen, fiktiivinen keino.

Niinpä esimerkiksi äitini kannattaa kirjassa klassista liberaalia tai libertaarista negatiivisen vapauden ideaa: vapautta *jostakin*. Tällainen vapaus ei toteutunut Albaniassa kommunistisella kaudella, mutta vuoden 1990 jälkeen se saavutettiin joissain suhteissa: sananvapautena, kokoontumisvapautena, vapautena pukeutua niin kuin haluaa, vapautena matkustaa ja niin edelleen. Isäni oli jossain määrin monimutkaisempi ja sisäisesti myös paljon levottomampi hahmo; hän kannatti erilaista, positiivisempaa ideaa vapaudesta. Positiivinen vapaus ei ole vain vapautta *jostakin* vaan myös vapautta *johonkin*: vapautta kukoistaa, toteuttaa itseään, saada tiettyjä mahdollisuuksia. Hänen käsityksensä vapaudesta ei toteutunut Albaniassa kommunismin romahdettua. Vuoden 1990 jälkeen maa saavutti ensimmäisen sukupolven libertaariin periaatteisiin juurtuneen vapauden muodon, muttei onnistunut saavuttamaan vahvemmin sosiaalista vapauden muunnelmaa. Itse asiassa olemassa olevat vapaudet jopa hieman kaventuivat laajan työttömyyden, merkittävän maastamuuton, aivovuodon, syrjäytymisen ja ylipäättään yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden takia. Nämä huolenaiheet heijastelevat epävarmuuksia, joita isääni kiinnostaneen vapauskäsityksen toteutumattomuus tuo mukanaan. Isäni dilemmat tulevat todeksi, kun hän nousee vastuusasemaan tekemään toisten positiiviseen vapauteen välittömästi vaikuttavia rakenteellisia päätöksiä. Hän tiedostaa tekojensa seuraukset ja tunnistaa jossain määrin rajoittavansa juuri niitä vapauksia, jotka hän haluaisi turvata.

Lopulta kirjan tärkein hahmo ja myös sen moraalinen kompassi on isoäitini. Hänen näkemyksensä vapaudesta – vapaus moraalisena toimijuutena – on linjassa omien sympatioideni kanssa sekä filosofisesti että henkilökohtaisesti. Hän on malliesimerkki ihmisestä, joka on koko elämänsä läpikäynyt suunnattomia siirtymävaiheita. Hänet voidaan nähdä stoalaisena orjahahmona – hahmona, joka arvostaa sisäistä vapautta ulkoisten rajoitusten maailmassa. Ankara sorto ja sekasorto, erilaisissa poliittisissa tilanteissa ja hallintomuodoissa luoviminen, ovat jättäneet hänen elämänsä jälkensä. Hän on myös kokenut varallisuuden ja etuoikeutetun aseman menetyksen ja lopulta huomannut olevansa yksin Albaniassa. Siitä huolimatta hän on sinnikkäästi pitänyt kiinni uskomuksestaan, että hän on aina vapaa. Hän on tiedostanut, että vapautta ei voi palauttaa pelkkiin ulkoisiin olosuhteisiin. Hän on vakuuttunut, että on olemassa sisäinen vapauden ulottuvuus – moraalinen vapaus – jota kukaan ei voi loukata. Itse asiassa hän uskoo, että mitä enemmän ulkoiset olosuhteet koettelevat tätä vapautta, sitä enemmän ihmisellä on mahdollisuus puolustaa sitä pitämällä yllä moraalista suoraselkäisyyttään ja säilyttämällä itsekunnioituksensa [*dignity*].

Nämä toisistaan poikkeavat vapauskäsitykset läpäisevät kirjan kerronnan. Kirja ottaa kasvukertomuksen muodon, tutkistelee yksilön matkaa lapsuudesta aikuisuuteen ja matkan varrella tehtyjä syvällisiä oivalluksia itsestä. Vastaavasti maa käy läpi samansuuntaisen siirtymävaiheen, josta muodostuu traumaattinen aikuistumiskokemus kansakunnalle. Kummassakin tapauksessa aiemmat

uskomukset murenevät, mikä yllyttää perusteelliseen itse-tutkiskeluun: mitä vapaus todella tarkoittaa?

Kirjan valaisevimpiä ulottuvuuksia – erityisesti lukijoille, jotka ovat sanan laajassa merkityksessä Länsi-Euroopasta – on kuvauksesi lapsena elämisestä kommunistien hallitsemassa Albaniassa, tapasi tutkailla moraalista todellisuutta tuossa ajassa ja paikassa. Kuvaat myös vaikeuksia, joita perheesi ja muut kohtasivat eläessään autoritaarisen vallan alla. Kuinka luonnehtisit Albaniassa tuolloin vallinnutta vapauskäsitystä, joka kenties liittyi sosialismin, vastavuoroisuuden ja anti-imperialismin kaltaisiin käsitteisiin?

Sosialistisen Albanian – samoin kuin liberaalin Albanian – ongelma oli monimutkainen vapauden idea, jolle maa vannoi uskollisuuttaan. Tilannetta ruokki ideologia ja propaganda, jotka pitivät yllä tätä ideaa maan instituutioissa, vaikka [vapauden] puute oli ilmeinen. Niinpä luotiin kertomus toivosta ja siirtymästä kohti parempaa tulevaisuutta. Se toimi välttämättömänä tarinana, myyttinä, jotta saataisiin yksilöt vakuuttumaan siitä, että

vaikka heidän todistamansa vapaus ei ollut aitoa, he etenivät silti tasaiseen tahtiin kohti todellista vapautta. Sosialistisessa Albaniassa tämä tarinankerronta otti kapitalismin ja imperialismiin kritiikin muodon. Se esitti maan pienenä kansakuntana, joka urheasti uhmaa voimakkaita supervaltoja ja säilyttää itsenäisyytensä ja koskemattomuutensa huolimatta sensuurista, sorrosta ja tiukasta rajavalvonnasta. Tämä oli kommunistinen vapauden idea.

Sitä vastoin liberaali vapaus otti eri hahmon: vapaiden markkinoiden vapauden. Liberaalilla kaudella valtio nähtiin kielteisessä valossa. Siinä missä kommunistinen Albania korosti puolueen, valtion ja Enver Hoxhan johtajuuden merkitystä vapauden ihannetta ajavana instituutionaalisenä selkärankana, liberaalilla kaudella kannatettiin valtion alasajoa. Tällöin väitettiin, että valtion mittava puuttuminen ihmisten elannonhankintaan ja yhteiskunnan järjestämiseen todistivat sen ainaisesta sortavasta luonteesta. Niinpä utopiaksi muodostui liberaali, markkinaorientoitunut vapaus. Tavoiteltu vapaiden markkinoiden vapaus vaati kalliita yhteiskunnallisia uudistuksia, kuten 1990-luvun shokkiterapiaa. Se johti valtionyhtiöiden lakkauttamisiin ja valtaviin muuttoliikkeisiin. Siirtymän liikkeellepaneva voima oli jälleen yhdenlainen lupaus vapaudesta, mikä paljasti huomattavan kuilun lupauksen ja lopputulosten välillä. Propaganda saattoi olla aiempaa hienovaraisempaa, mutta vapaiden markkinoiden ideologialla oli ratkaiseva rooli tämän lupauksen ylläpitämisessä, ja on vielä nykyisessäkin yhteiskuntajärjestelmässä. Albaniassa jouduttiin kokemaan vieraantumista, yhteiskunnallista epäoikeudenmukaisuutta, vaihtuvien olosuhteiden aiheuttamia kielteisiä vaikutuksia ja maastamuuttoa. Joka tapauksessa liberalistinen diskurssi pitää pintansa ja edelleen väitetään, että edistystä tapahtuu vieläkin ja että luvassa on parempi tulevaisuus.

Silti kummassakin tapauksessa, kuten aiemmin mainitsit, yhtenä haasteena on käsitys, että Albanian kaltaisilta, länsieurooppalaisen ajattelun periferiaan sijoituvilta mailta puuttuu toimijuus. Usein niitä pidetään vain historian pelinappuloina, jotka ovat ideologioiden, johtajien tai globalisaation oikkujen armoilla. Olen tahtonut osoittaa, että toimijuus säilyy näissäkin olosuhteissa. Pyrin välttämään näissä yhteyksissä tyypillistä, holhoavaa lähestymistapaa, jossa asiantuntijat väittävät tietävänsä, mitä olisi tehtävä kurimuksen selättämiseksi ja luennoivat koko maailmalle alentuvaan sävyyn. Osa kirjan kerronnasta korostaa, että vapautta on mahdollon saavuttaa, elleivät ihmiset itse tavoittele sitä aktiivisesti, puutu olosuhteisiinsa, tee kompromisseja ja löydä tapoja käyttää toimijuuttaan. Niinpä kirja on sekä tarina toimijuudesta että sorrosta, ja se korostaa toimijuuden ratkaisevaa merkitystä vapauden tavoittelussa.

Kuvaat kirjassasi monipuolisesti ja kristallinkirkkaasti tapaa, jolla Albanian hallinnon erityinen marxilainen ideologia määritteli lähes metafysisen systeemin. Toisin sanoen historiallinen kertomus yhteisestä, ylisukupolvisesta siirtymästä kapitalismista sosialismin kautta kohti kommunismia tarjosi taustan sille, miten ihmisten oli ainakin tarkoitus ymmärtää

itsensä, suhteensa toisiin ja jopa oma kuolemansa ja sen metafysisen merkitys.

Tämän voi tosiaankin osaltaan katsoa seuraavan marxilaisesta historianfilosofiasta, joka jossain määrin toimii sekulaarina uskontona. Se esittää kertomuksen edistyksestä ja etenemisestä tasaisessa tahdissa läpi historian kohti merkityksellistä elämää ja vapautta. Tämä ideologinen viitekehys alkoi muistuttaa valtionuskontoa ateistisessa Albaniassa, koska kaikki muut uskonnot oli kielletty. Alun perin Albanian uskonnollinen konteksti oli monikulttuurinen: erilaiset uskonnolliset vakaumukset elivät rinnan, vaikkakin epätyypillisillä tavoilla. Jonkinasteinen suvaitsevaisuus vallitsi, ja eri yhteisöt olivat rauhanomaisessa vuorovaikutuksessa keskenään.

1970-luvun alussa Albanian valtio kuitenkin omaksui toisiin kommunistisiin maihin nähden poikkeuksellisen julman tavan tukahduttaa uskonnollisuus; muissa kommunistisissa maissa uskonnollisia käytäntöjä suvaittiin jossain määrin, joskin varauksin. Albanian [kommunistinen] puolue² pyrki yhdessä vaiheessa aktiivisesti hävittämään uskonnon tuhoamalla moskeijoita ja kirkkoja ja muuttamalla ne nuorisotaloiksi, liikuntapaikoiksi, kulttuurikeskuksiksi ja niin edelleen. Kun uskonto oli pyyhitty kartalta, syntyi tyhjiö, joka oli täytettävä kertomuksella oikeudenmukaisuudesta ja hyvästä elämästä. Tyypillisesti tällaisia kertomuksia tai yhteiskunnallista eetosta tarjoaa uskonto. Näin ollen kommunismi, erityisesti valtiokommunismi, muuntui näennäisuskonnoksi, josta ihmiset saattoivat pitää kiinni. Siihen kuului symbolien luominen, uudet tavat rakentaa identiteettiä ja uudenlaiset tulkinnat historiasta ja konflikteista. Kirjassa yritän tavoittaa tämän symbolien, puhetapojen, kielten ja merkityksellistämisen kokoelman, joka esiintyi sorron rinnalla.

Käsitin sinun painottavan kirjassasi sitä seikkaa, että Albanian hallinnon romahtaessa vallitsi melko perustavanlaatuinen tunne historian itsensä loppumisesta nimenomaan siksi, että tämä marxilainen historianfilosofia oli korvannut muut ajattelun viitekehykset – ja että tähän oli osasyyinä kaikenkattava kertomus etenemisestä kohti kommunismia.

Aivan, ja siitä huolimatta tämä vaihtoehtohistoria korvautui pian uudella kertomuksella, joka julisti aiemman kauden epäonnistumiseksi ja esitti todellisen, vapauden määrittävän historian alkavan nykyhetkestä. Tästä näkökulmasta katsottuna historia on tarina vapaudesta, ja koska Albania on nyt vapaa yhteiskunta, nykyinen ajanjakso edustaa historian aitoa kehitystä, siinä missä mennyttä pidetään sorron aikakautena. Tämä historiallisen tulkinnan muutos muistuttaa rakenteellisesti aiempaa siirtymää, jossa kommunismin aikaa edeltänyt Albania kuvattiin sorrettuna kansakuntana, joka saavutti vapautensa kommunismin saapuessa.

1990-luvulla ideologinen diskurssi ja siihen yhdistetyt edeltävän järjestelmän symbolit ja kielet korvattiin äkkiniäisesti aivan uusilla käsitteellisillä viitekehyksillä ja tuoreella ymmärryksellä maailmasta. Tämä siirtymä nosti esille tietynlaisen historianäkemyksen, joka oli kietoutunut käsitykseen ”historian lopusta”. Kirjan alaotsikko

”Yksi sosialismin historiallisten muotojen ongelma on liberalismien puute politiikan ajattelussa.”

”*Coming of Age at the End of History*” on tavallaan ironinen viittaus teorioihin, joissa julistettiin ideologisten konfliktien päättymistä kylmän sodan loppuessa³. Uskottiin, että voittaja oli selvinnyt, ja tehtäväksi jäi panna täytäntöön teknokraattinen maailmanjärjestys, jossa managerit ja byrokraatia olivat hallitsevassa asemassa ja joka keskittyi ennalta asetettujen tavoitteiden toteuttamiseen.

Vaikka tämä paradigma on alkanut rakoilla, elämme pääosin edelleen maailmassa, jonka ytimessä ovat asian tuntijat ja ennalta määrätty menettelytavat. Yksilöillä on vain rajallisesti mahdollisuuksia kriittisesti kyseenalaistaa järjestelmiä, joissa he elävät. Ja mikäli asioita kyseenalaistetaan, se kumpuaa usein taantumuksellisista lähtökohdista. Tulevaisuuteen suuntautuneen ajattelun edistykseellinen uudelleenarviointi kriittisestä näkökulmasta näyttää puuttuvan. Niinpä ideologioiden ja kertomusten korvaaminen palveli uuden järjestyksen luomista vanhan järjestyksen tilalle, vaikka nykyjärjestykselläkin on omat heikot kohtansa.

Katsoiko, että liberalismien ja sosialismin suhde on väistämättä jännitteinen? Vai näetkö pikemminkin mahdolliseksi sovittaa ne yhteen? Minusta kirjaasi voitaisiin lukea yhteen sovittamisen ensiaskeleina siinä mielessä, että se ammentaa tietyistä lähteistä – filosofisesta pohdinnasta yhdistettynä historialliseen ymmärrykseen ja elämäkertaan – sen aloittamiseksi.

Sekä liberalismi että sosialismi kantavat perustavanlaatuisia huolta vapauden käsitteestä, vaikkakin molempien teoriaryhmittymien piirissä vapautta tulkitaan lukuisin tavoin ja sisäisiä ristiriitoja esiintyy. On mahdollista nähdä yhtäläisyyksiä tiettyjen liberalismien ja sosialismin muotojen välillä ja hälventää niiden eroa. Jos esimerkiksi otetaan John Rawlsin versio liberalismista ja liberaali tulkinta sosialismista, löydetään luullakseni enemmän yhtymäkohtia kuin eroavaisuuksia. Minun näkökulmastani

vapaus on kiinteästi yhteydessä taloudellisen ja poliittisen vallan yhdistelmään sekä oikeudenmukaisista yhteiskunnallisista suhteista huolehtimiseen. Jos tarkastellaan kapitalismin suhdetta vapauteen, olen epäileväinen, koska uskoakseni kapitalistinen talousjärjestelmä – sille erityisine ymmärryksineen vallasta sekä valtioiden ja markkinoiden välisestä suhteesta – ei voi täysin tarjota sellaista vapautta, josta sekä liberaalit että sosialistit piittaavat. Akateemisessa työssäni yritän jäsenellä sellaista sosialismin muotoa, joka on demokraattinen, tasa-arvoinen ja maailmanlaajuinen, ja joka tarttuu valtdynamiikkoihin kaikilla tasoilla. Olen kuitenkin vakuuttunut, että hahmottelemani versio sosialismista ei sisällä kapitalistisia instituutioita ja talousjärjestelmiä. Näiden ulottuvuuksien kriittinen uudelleenarviointi on tarpeen, sillä niiden sulkeminen ajattelumme ulkopuolelle on esteenä pyrkimyksillemme saavuttaa merkityksellinen sovintoratkaisu liberalismien ja sosialismin välillä.

Olisiko sitten kohtallista sanoa, että vaikka kirjasi sisältää tietynlaisen sosialismin ja tietynlaisen liberalismien kritiikkiä, taipuisit kuitenkin enemmän sosialismin puolelle?

Kyllä kai – tavallaan. Mutta pidän myös tuntemiemme realsosialististen järjestelmien suhtautumista poliittisiin oikeuksiin perustavanlaatuisesti ongelmallisena. Vastaus riippuu siis osittain siitä, miten sosialismi ja liberalismi määritellään: ajattelemmeko niitä vain ideoiden järjestelminä vai tuntemiamme poliittisina, institutionalisoituina historiallisina järjestelminä. Uskoakseni yksi sosialismin historiallisten muotojen ongelma on liberalismien puute politiikan ajattelussa. Sosialistiset yhteiskunnat olivat poliittisten oikeuksien, yhdistymisvapauden, sananvapauden ja vapaan liikkuvuuden kannalta hyvin alistavia. Ne päätyivät lujittamaan instituutioita, jotka olivat erittäin autoritaarisia; tämä ei ollut demo-

kratiaa vaan ainoastaan toisenlainen teknokratian muoto, puolue-eliitin valtaa. Tasavertaiset sosiaaliset suhteet, joita järjestelmä teeskenteli tekevänsä todeksi, jäivät ihanteen asteelle.

Haluamani vaihtoehto varmaanakin yhdistäisi mahdollisimman suuren määrän poliittista vapautta – sellaista, jota liberaalit vaativat: sananvapautta, yhdistymisvapautta, vapaata kritiikkiä – vahvoihin taloudellisiin takeisiin, jotta vapaus toteutuisi käytännössä. Tällaisen vapauden jakaisivat kaikki riippumatta siitä, mihin valtioon tai luokkaan he syntyvät. Mielestäni liberaaleiltakin järjestelmiltä puuttuu tällainen järjestelmä globaalilla tasolla.

Poliittista edistystä käsitelleessä tuoreessa tutkimusprojektissasi olet nostanut esiin ajatuksen, jonka mukaan edistyksessä ei ole kysymys niinkään ideaalisten normatiivisten päämäärien lähestymisestä. Pikemminkin edistykseen kuuluu vähittäisiä kehityskaskia, jotka perustuvat menneistä virheistä oppimiseen. Voisitko hiukan täsmentää tätä ajatuskulkua? Ja kenties myös selittää, miten se suhteutuu teoksesi *Vapaa* loppusanoissa kehittelemääsi kritiikkiin, joka kohdistuu länsimaisen vasemmiston taipumukseen yrittää pitää oma sosialismikäsitteensä täysin erillään sosialistisista yhteiskunnista aiemmin saaduista kokemuksista?

Osa kritiikistäni kuuluu, että kun keskustellaan sosialismin ja liberalismien haasteista niin akateemisissa maailmassa kuin julkisissa debateissa, tyypilliset vastaukset tuppavat yksinkertaistamaan asiaa liiaksi. Jotkut väittävät, että käytännön epäonnistuminen viittaa aatteiden pätemättömyyteen, kun taas toiset ovat sitä mieltä, että aatteet ovat kohdillaan, mutta niitä on toteutettu väärin. Uskon, että kumpikin näkemys on virheellinen.

Kirjassani painotan, etteivät aatteet koskaan toteudu juuri sellaisina kuin ne esitetään kirjallisuudessa. Ne ilmaantuvat ja kehittyvät monimutkaisissa poliittisissa ja historiallisissa konteksteissa, jotka ovat tiettyjen olosuhteiden muovaamia. Ratkaisevaa on se, miten yksilöt tulkitsevat ja hahmottavat näitä olosuhteita, ja miten he harjoittavat niissä toimijuuttaan. Lopputulemaan vaikuttavat usein tekijät, jotka eivät ole heidän vallassaan, vaikka joissakin tapauksissa heillä on jonkin asteinen mahdollisuus hallita tapahtumia. Tästä syystä poliittiset oikeudet, vankat takeet ja oikeudenmukainen oikeusjärjestelmä ovat ratkaisevia. Historialliset tapahtumat voivat kuitenkin olla sotkuisia, ja välillä ihmisten tekemät päätökset perustuvat olosuhteisiin, joita he eivät ole itse valinneet, vaan jotka ovat menneisyyden peruja, kuten Marx huomautti⁴. Joka tapauksessa päätöksiä tehdään.

Jotta voitaisiin sovittaa yhteen tahdon läsnäolo historiassa ja vapaan tahdon puute – toimintamme materiaaliset ehdot ovat aina jonkin vaikutuksen alaisia – historiaa on lähestyttävä filosofisesti. On muodostettava historia-käsitys, joka auttaa meitä ymmärtämään, mitä voidaan pitää edistysenä. Historianfilosofiat ovat usein tarjonneet oikeutuksen nykytilanteelle tai itsessään sortaville hallitseville ideoille, etenkin silloin, kun niitä on sovellettu toisiin maailmanosiin. Perinteisesti näin on päädytty

oikeuttamaan imperialismia, kolonialismia ja vinoutuneita näkökulmia sivilisaatioon ja kehitykseen. Albanian kaltaisiin maihin – maihin, jotka eivät kuulu liberaalin lännen ytimeen – sovellettava kehityskertomus on tällaisen näkemyksen tuotetta.

Filosofinen hahmotus historiasta ja käsitys edistyksestä ovat olennaisia, jotta voisimme ymmärtää tulevaisuuteen suuntautunutta toimintaa. Mutta yhtä lailla tärkeää on välttää varhaisempien edistyskäsitysten sudenkuopat. Kirjassani esittelen aiempaa pragmatistisemmän lähestymistavan, jossa historia nähdään kokeilun, oppimisen ja epäonnistumisten tunnustamisen prosessina. Tässä yhteydessä edistykseen kuuluu oikeudenmukaisuuden periaatteiden, yhteiskunnallisten näkökohtien ja demokraattisten ideoiden jalostaminen. Lähestymistapa sisällyttää itseensä Kantin käsitykset toimijuudesta, moraalisuudesta ja vapaudesta. Seurauksena on aiempaa kriittisempi edistys-käsitys, jota ongelmalliset kannat eivät voi yhtä helposti kaapata itselleen. Näen edistuksen jatkuvana normien, yhteiskunnallisten näkökulmien ja demokraattisten ihanteiden jalostamisena. Tämä johtaa lopulta yhtenäisempään ja kattavampaan ymmärrykseen edistyksestä, joka ylittää kansalliset tai läheisyyteen perustuvat rajat. Näkemykseni on linjassa Kantin kosmopoliittisen katsantokannan kanssa, joka painottaa, kuinka tärkeää on nähdä maailma kokonaisuutena.

Mainitset kirjassasi sivumennen Richard Wrightin muistelmateoksen *Black Boy* (1945). Monista eroista huolimatta oman kirjasi ja Wrightin kirjan välillä on silmiinpistäviä samankaltaisuuksia. Molemmat kirjat onnistuvat löytämään ihmeellisen kultaisen keskitien henkilön yhteiskunnallisen todellisuuden filosofis-viritteisen tutkistelun ja hyvin henkilökohtaisen, muistelmamuotoisen kasvutarinan välillä. Tätä samankaltaisuutta ajatellessani mieleeni tuli Jean-Paul Sartren *Mitä kirjallisuus on?* -teoksessaan esittämä huomio, että Wrightilla oli melko harvinainen kyky luoda eräänlainen hermeneuttinen tai epistemologinen siirtymäkohta erilaisten sosiaalisten maailmojen välille. Sartre tarkoitti tällä kirjallista kykyä käsitellä ja haastaa eri yleisöjen ennakkokäsityksiä samanaikaisesti. Wrightin tapauksessa tämä merkitsee tuolloin vielä jokseenkin ennennäkemätöntä kykyä kirjoittaa mustien ihmisten elämästä Yhdysvalloissa tavalla, jonka monet sekä mustat että valkoiset amerikkalaiset saattoivat käsittää elävästi. Oliko vastaava eri yleisöjen – esimerkiksi albanialaisen yleisön ja brittiyleisön tai muiden eurooppalaisten yleisöjen – huomioon ottaminen sinulle keskeistä kirjoittaessasi teostasi? Millaisia tekniikoita kenties käytit puhutellaksesi eri yleisöjä samanaikaisesti?

Kysymyksesi liittyy siihen, miten lähestyin kirjan kirjoittamista ja kohdeyleisöjä. Sen sijaan, että olisin hahmottanut lukijoita kansallisten rajojen mukaan, pidin heitä yhtenä suurena yleisönä, joka on kiinnostunut filosofisesta keskustelusta ja heidän omalle elämälleen merkityksellisistä aiheista. Olisin voinut kertoa vapaudesta Kantin ja Marxin sanoin, uppoutua filosofiseen termi-

nologiaan ja käydä keskustelua aikalaisfilosofien kanssa. Kuitenkin vain pieni osa lukijoista olisi kiinnostunut tai hyötynyt sellaisesta lähestymistavasta.

Tässä vaiheessa kirjallisuus tulee kuvioon mukaan. Nähdäkseni kirjallisuus on filosofiaa sallivampi ja demokraattisempi ilmaisumuoto. Se tarjoaa tietynlaista vapautta, joka saattaa puuttua, kun ollaan tekemisissä filosofisten tekstien tai akateemisen keskustelun kanssa. Sen avoimella ja sallivalla suhtautumisella kirjoitustyylihin on merkittävästi annettavaa edistysmieliselle ja intellektuaaliselle keskustelulle. Itse olen aina tuntenut vetoa kirjallisuuteen, joka tarjoaa minulle mahdollisuuden oppia jotain itsestäni lukemalla toisen ihmisen tarinaa. Sellainen rohkaisee itsetutkiskeluun ja antaa sysäyksen merkitykselliseen itsereflektioon. Kun aloin kirjoittaa kirjaa, pyrin tietoisesti välttämään sen kuormittamista liialla filosofisella sisällöllä.

Joka tapauksessa filosofiset kysymykset olivat minulle olennaisia jäsennessäni kirjan rakennetta. Kukin luku käsittelee yhtä vapauden ulottuvuutta, kuten vapaata liikkuvuutta, feminismiä, epätasa-arvoa, yhteiskunnallista solidaarisuutta, siirtymävaihetta, uusliberalismia, markkinoita ja kansalaisyhteiskuntaa. Nämä käsitteet toimivat lukujen abstrakteina puitteina. Kuitenkin jokaista lukua kirjoittaessani omaksuin tarinankertojan asenteen siinä toivossa, että kertomus avautuisi luonnostaan. Seuraavassa kirjassani aion ottaa samanlaisen lähestymistavan, ja pidän tehtävää haastavana. Monimutkaisten yksityiskohtien tasapainottaminen filosofisten aiheiden kanssa on vaikeaa, koska se edellyttää luottamusta lukijan kykyyn saada kiinni yksityiskohtien merkityksistä, jotka eivät välttämättä ole heti ilmeisiä. En ole kirjailija, joka uskoo kaiken kirjoittamansa olevan lähtökohtaisesti tärkeää. Subjektiiiviset havainnot eivät välttämättä kiinnosta kaikkia. Perheestäni – isoäidistäni, isästäni ja äidistäni – kirjoittaminen voi olla minulle puhdistavaa, mutta lukijoiden kiinnostus todella herää vain siinä tapauksessa, että näistä yksittäisistä hahmoista ja heidän yksilöllisistä kokemuksistaan tulee keino yrittää välittää jotain yleismaailmallisesti arvokasta. Tämän tasapainon säilyttäminen koko kirjoitusprosessin ajan voi olla työlästä. Jos korostaa liikaa kokonaiskuvaa, voi synnyttää didaktisen vaikutelman, siinä missä yksityiskohtien paljous voi viedä huomion pois keskeisestä sanomasta. Huomasin, että tämä tasapainottelu motivoi minua muuttamaan kirjoitustyyliäni ja lähestymistapaani.

Mitä Wrightiin tulee, taustani albanialaisena voi myös yhdistää meitä. Kun ei kuulu vallalla olevaan filosofiseen tai kirjalliseen paradigmaan, eikä edes valtaa pitävien maiden joukkoon, tuntee aina piilevää epävarmuutta ja epäilyä suhteessa valtavirtaiseen paradigmaan. Itse olen aina suhtautunut vallitsevaan paradigmaan epäileväisesti. Paradigmoilla on taipumus saada meidät olettamaan joidenkin asioiden olevan itsestään selviä ja toimimaan niiden rajoissa. Kirjallisuus kuitenkin sallii näiden ennakko-oletusten haastamisen. Kenties marginalisoituihin ryhmiin kuuluvien on helpompi kirjoittaa kirjallisesta ja usein henkilökohtaisesta näkökulmasta kuin hyväksyä

vallalla oleva paradigma, joka saattaa kätkeä sorron kerroksia. Tämä saattaa selittää, miksi naispuoliset, mustat tai työväenluokkaan kuuluvat kirjailijat ovat päätyneet ilmaisemaan itseään tällä tavoin.

Voisitko lopuksi sanoa jotain kirjasta, jota olet nyt kirjoittamassa?

Paras tapa esitellä teos nopeasti on luonnehtia sitä *Vapaan* esiosaksi. Monet lukijat ovat kyselleet moraalista vapauden käsitteestä, jonka esitän isoäitini tarinan välityksellä *Vapaassa*. Uusi hankkeeni paneutuu ihmisarvon [*human dignity*] ideaan ja sen yhteyteen isoäitini moraaliseen ymmärrykseen vapaudesta. Esiosa tutkii vapauden käsitettä isoäitini elämän välityksellä ja tarkastelee Albanian sotienvälistä aikaa, kansallisvaltion synnylle ratkaisevaa ajanjaksoa ennen kommunismin saapumista. Se tutkii tuon aikakauden ideologisia konflikteja, jotka viime kädessä muovasivat meille tutun sotienjälkeisen kylmän sodan mielenmaiseman, jonka kohtaamme nykyään. Se pohtii myös kulkematta jääneitä reittejä. Kirjan läpäisee arvokkuuden [*dignity*] teema, ja pyrkimyksenä on purkaa moraalinen ymmärrys vapaudesta osiinsa. Kuten *Vapaassa*, tarkoituksena on yhdistää kirjallisia tekniikoita filosofisten käsitteiden pohdintaan.

Käsitteellisesti lyhentäen suomentaneet ja toimittaneet Miitsu Valkama & Jaakko Belt.

Haastattelun laaja, englanninkielinen versio on luettavissa numeron 3/2023 verkkosivuilla osoitteessa: www.netn.fi/fi/lehti/niin-nain-323

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Lea Ypi, *Vapaa. Kuinka kasvoimme aikuiseksi maailman luhistuessa* (Free. Coming of Age at the End of History, 2021). Suom. Riina Vuokko. Atena kustannus, Jyväskylä 2023.
- 2 Ypi viittaa valtaa vuosina 1946–1991 pitäneeseen marxistileninistiseen puolueeseen, joka perustettiin vuonna 1941 nimellä Albanian kommunistinen puolue ja joka omaksui vuonna 1948 nimen Albanian työn puolue (Partia e Punë e Shqipërisë). Puolueen perustajana ja ensimmäisenä pääsihteerinä toimi maata yksinvaltaisesti kuolemaansa asti johtanut Enver Hoxha (1908–1985). Puolueen ideologista oppia ja maan omaksumaa linjaa kutsuttiin myös ”hoxhalaisuudeksi”. Suom. huom.
- 3 Ajatus kylmän sodan lopusta ideologiset kamppailut päättäneenä ”historian loppuna” yhdistetään useimmiten Francis Fukuyaman teokseen *The End of History and the Last Man* (1992), johon Ypinkin teoksen nimi viittanee. Suomenkielisen laitoksen alaotsikko ”Kuinka kasvoimme aikuiseksi maailman luhistuessa” ei tavoita erityisesti saksalaisfilosofi G. W. F. Hegelin (1770–1831) historianfilosofiaan liitettyä ajatusta historian lopusta tai historian päämäärästä. Suom. huom.
- 4 Ypi mukailee Marxin tunnettua lausahdusta vuodelta 1852: ”Ihmiset tekevät itse historiaansa, mutta he eivät tee sitä mielensä mukaan, he eivät tee sitä omavaltalaisissa, vaan välittömästi olemassaolevissa, annetuissa ja perinnöksi jääneissä olosuhteissa. Kaikkien edesmenneiden sukupolvien perinteet painavat vuorenraskaina elävien aivoja.” Ks. Karl Marx, Louis Bonaparten brumairekuun kahdeksastoista (Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte, 1852). Teoksessa Marx & Engels, *Valitut teokset kuuudessa osassa. Osa 3*, 148–259 (148). Kustannusliike Edistys, Moskova 1978 (suomentaja tuntematon). Suom. huom.